

Magdaléna Rysová

Diskurzní konektory v češtině (Od centra k periférii)

Disertační práce, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2015

Posudek oponentky

Magdaléna Rysová ve své disertační práci podrobně prozkoumala důležitý aspekt koherence textu, explicitní jazykové prostředky vyjadřování diskurzních vztahů. Na základě detailní analýzy vztahů mezi diskurzními argumenty v textu se jí podařilo popsat škálu diskurzních konektorů sahající od primárních gramatikalizovaných konektorů na jedné straně přes univerzální sekundární konektory až po volné konektivní fráze.

Šíře práce přitom není dána jen rozmanitostí identifikovaných prostředků (autorka si všímá mj. možností modifikace konektorů a jejich vnitřní struktury) a jejich sémantických rolí, ale také různými kombinacemi diskurzních argumentů, které spojují, a typy textů, v nichž autorka diskurzní vztahy identifikovala. Základním materiálem je jí Pražský závislostní korpus. Zde se jí podařilo zpřesnit a rozšířit anotaci diskurzních vztahů, kterou bude možné využít pro další výzkum (např. nepřímo k identifikaci implicitně vyjádřených diskurzních vztahů). Pro evaluaci anotace jsou důležité výsledky porovnání s anotací altlexů v Penn Discourse Treebank (6.2). Z hlediska popisu češtiny je zajímavé také srovnání vyjadřování diskurzních vztahů v psaném a mluveném textu (6.8).

V teoretické části práce postupuje autorka od obecného vymezení diskurzu (textu) jako roviny popisu jazyka, jíž se bude zabývat, přes vyčlenění základních jednotek diskurzu – diskurzních argumentů – a popis vztahů mezi těmito jednotkami k definici a klasifikaci jazykových prostředků, které mohou vztahy mezi diskurzními jednotkami vyjadřovat. Zmiňuje také přístupy k anotaci diskurzních vztahů a konektorů v různých korpusech. Již v této části disertační práce se ukazuje, jak logicky autorka dokáže práci strukturovat, a zejména to, s jakou mírou nadhledu prezentuje srovnání různých, často protichůdných, přístupů k popisu diskurzu. Na základě rozsáhlé relevantní sekundární literatury dochází vždy k jasně definovaným jednotkám, vztahům a realizačním formám vztaženým k vlastnímu výzkumu. Totéž platí i o zhodnocení toho, jak jsou diskurzní argumenty a vztahy zachyceny ve velkých korpusech s diskurzní anotací.

Aby získala materiál pro vlastní popis vyjadřování vztahů mezi diskurzními argumenty, musela autorka nejprve nově analyzovat data Pražského závislostního korpusu tak, aby anotace postihla nejen primární, ale i sekundární konektory. Anotační principy pro sekundární konektory vycházejí sice z anotace konektorů primárních, ale musejí zohledňovat i specifika sekundárních konektorů (syntaktická povaha argumentu, možnost distančního navázání argumentů, rozsah konektoru, univerzálnost ap.) a jejich kombinace s primárními konektory. Během anotace byly také odhaleny diskurzní vztahy, které pro primární konektory nebyly popsány.

Jako diskurzí argumenty, tedy jednotky diskurzu, mezi kterými existují textové vztahy, chápe autorka nejen slovesné jednotky, ale i argumenty vyjádřené jmenně. Ačkoli se v jejím materiálu systematicky neobjevují, upozorňuje i na existenci argumentů situačních.

Konektivní prostředky, jimiž jsou vyjádřovány v textu diskurzí vztahy, prezentuje autorka jako škálu (str. 191), jejíž jeden pól tvoří univerzální gramatikalizované primární konektory a druhý případy, kde je diskurzí vztah pouze implicitní. Uvnitř tohoto pole lze pak na základě univerzálnosti odlišit volné konektivní fráze a univerzální sekundární konektory. Pro testování univerzálnosti (stanovení ‚hranice univerzálnosti‘) vypracovala autorka detailní metodologii, kterou prezentuje v kap. 6.9.

Vedle uplatnění různých kritérií (explicitnost, univerzálnost, stupeň gramatikalizace) umožňuje skalární přístup ke klasifikaci konektorů autorce ukázat také prostupnost jednotlivých kategorií konektorů a přechod sekundárních konektorů v primární (např. spojení sekundární předložky a anaforického výrazu: *díky / kvůli tomu*). Sekundární konektory tvoří heterogenní skupinu z hlediska lexikálního (různou měrou ustálenosti) i syntaktického (svou vnitřní stavbou a syntaktickým chováním v textu včetně možnosti modifikace).

Analýza anotace takto definovaných diskurzí vztahů v korpusu PDT ukázala, že ačkoli většina explicitních textových vztahů je vyjádřena primárními konektory (93,9 procent explicitních diskurzí vztahů), nová anotace obohatila popis vztahů mezi argumenty o 1161 sekundárních konektorů (5,4 procenta). Volné konektivní fráze jsou zastoupeny jen okrajově (151 výskytů).

Sémantická analýza diskurzí vztahů vyjádřených sekundárními konektory dokládá, že v rozložení jednotlivých sémantických typů vztahů nejsou mezi primárními a sekundárními konektory výrazné rozdíly. Během této analýzy se ale také ukázalo, že sekundární konektory mohou vyjadřovat i diskurzí vztahy, které nebyly u primárních konektorů identifikovány: vyplývání (vyvození výsledků, např. *z toho vyplývá, výsledkem je*), vyvození závěru (např. *došel k závěru*) a zřetele (*v tomto směru*). Primární konektory vyjadřují častěji vnitrovětné vztahy, sekundární konektory vztahy mezivětné. Výrazně vyšší zastoupení primárních konektorů ale vede k tomu, že celkově jsou jak vnitro- tak mezivětné vztahy vyjadřovány častěji primárními konektory – s výjimkou vyjádření mezivětného vztahu podmínky, kde dominuje vyjádření sekundárními konektory. Autorka ukazuje také, že v případě sekundárních konektorů může mít na vnitro- nebo mezivětnou realizaci diskurzí vztahů vliv také syntaktická povaha diskurzí argumentů.

Pro další výzkum je přínosné, že autorka v závěru práce přehledně shrnuje svá vymezení jednotek diskurzu, vztahů mezi nimi a různých typů konektorů, metodologii (testování univerzálnosti) a poznatky týkající se koherence textu.

Poznámky a dotazy k jednotlivostem:

- Mezi sekundárními konektory je podle mne velmi zajímavá skupina sloves ‚řikání‘ (např. *dodat, doplnit, upřesnit*), která „v sobě lexikálně zahrnují dvě složky diskurzího vztahu“, diskurzí argument a diskurzí konektor (str. 141). Jaké sémantické vztahy (mezi slovesy ‚řikání‘) vyjadřují tyto konektory? Jak jsou tyto konektory hodnoceny z hlediska vyjádření anaforické reference v povrchové rovině?

- V kapitole 6.6 jsou popsány tři typy diskurzních vztahů vyjadřovaných sekundárními konektory, které nebyly identifikovány u primárních konektorů. Jak byly tyto vztahy anotovány a kam jsou zařazeny v tabulkách 11 (str. 145) a 12 (str. 148) nebo 15-17 (str. 155-157)?
- Jedním z kritérií pro vymezení sekundárních konektorů je to, že „obsahují (explicitně či implicitně) anaforickou referenci odkazující k předchozímu kontextu“ (str. 134). Je možné, aby konektor spojoval diskurzní argumenty také na základě kataforického odkazu?
- Autorka pracuje s pojmy ‚centrum‘ a ‚periferie‘ – bylo by možné tyto pojmy blíže vymežit (jakou váhu má např. v řazení konektorů mezi centrální spojovací prostředky jejich frekvence)?
V souvislosti s ‚centrálností‘ je zmiňována ‚typičnost‘ konektorů (str. 58, 68 – na základě jakých kritérií lze pokládat konektor za více nebo méně typický?) a jejich frekvence: „označení primárních konektorů za centrum množiny diskurzních konektorů a sekundárních konektorů za její periferii [je zapotřebí brát] především z frekvenčního hlediska, nikoli jako označení hodnotící důležitost či význam obou skupin“ (str. 188); na druhé straně ale autorka poukazuje na to, že „nebereme frekvenci jazykových prostředků v reálných textech jako hlavní kritérium pro určování hranice diskurzních konektorů (jako základní kritérium chápeme jejich univerzálnost pro použití v různých kontextech)“ (str. 175). Jako další vlastnost centra je uvedena jeho relativní neměnnost (str. 204).
- Okrajová poznámka k číslování příkladů: po př. (13) na str. 16 následuje na str. 36 příklad (1) a číslování od př. (14) pokračuje dále od str. 40.

Závěr

Práce Magdalény Rysové splňuje požadavky standardně kladené na disertační práce. Autorka prokázala schopnost a připravenost k samostatné vědecké činnosti a dosáhla originálních výsledků, na které může navázat další výzkum v oblasti koherence textu. O vynikající úrovni práce (jak v oblasti metodologie anotace, tak v analýze konektorů a diskurzních vztahů) svědčí i to, že dílčí výsledky práce byly s úspěchem prezentovány na mezinárodních konferencích a publikovány ve sbornících a časopisech. Práci doporučuji k obhajobě a navrhuji klasifikaci ‚prospěla‘.

V Praze dne 17.7.2015

doc. PhDr. Markéta Malá, Ph.D.